

УДК 141.7:172.15

Р.В. ГУЛА

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Гула Руслан Володимирович – доцент кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів), кандидат історичних наук, с.н.с. кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара

У даній статті розглядаються основні проблеми патріотичного виховання в сучасному українському суспільстві. Робиться спроба власної інтерпретації даних понять з урахуванням філософських категорій.

Ключові слова: патріотизм, радянський патріотизм, батьківщина, вітчизна.

В данной статье рассматриваются основные проблемы патриотического воспитания в современном украинском обществе. Делается попытка собственной интерпретации данных понятий с учетом философских категорий.

Ключевые слова: патриотизм, советский патриотизм, родина, отечество.

The main determination problems of such concepts as Patriotic education development of a new model of patriotism our country today. An attempt of own interpretation of the given concepts subject to the philosophical categories is made.

Keywords: Patriotism, Soviet Patriotism, Motherland.

© Р.В. Гула, 2013

Важкий, суперечливий шлях становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні формує об'єктивну потребу у стабілізуючих константах як на загальнокультурному, так і на груповому та індивідуальному рівнях. Пошук консолідуючих чинників нації дозволить подолати серйозне розшарування українського суспільства з національних та суспільних питань.

Історичний досвід наочно свідчить про вирішальну роль патріотичного чинника у формуванні масової свідомості народу та дає можливість сформулювати низку уроків, які, на нашу думку, здатні конкретизувати та спрямувати процес формування патріотичних цінностей сучасного українського суспільства.

Урок перший – історичний. Нігілістичне заперечення основ патріотичної ідеології попередників, досягнень та здобутків національної історії приводить до втрати патріотичних орієнтирів народу.

Руйнування традиційних патріотичних цінностей, системи героїчних символів радянської епохи у 90-ті рр. ХХ ст. призвело до девальвації системуютьовуючих основ історії, ігнорування традицій та досягнень попередників, порушення спадкоємності поколінь та маргіналізації значних верств населення.

Природний процес самовизначення національної свідомості України відбувався на початку незалежності у спосіб кардинального дистанціювання від Росії (до речі, аналогічні процеси відбувалися у Російській Федерації стосовно України) та ревізії історичної спадщини єдиної держави. Дискредитація радянської історії привела до суттєвого зниження кількості людей, які пишаються власною державою. Країни пострадянського простору в більшості пройшли через період заперечення радянського минулого, яке асоціювалося у тому числі й з постулатами радянського патріотизму. Звичай-

ним явищем стала дегероїзація ратних подвигів і самовідданої праці поколінь народу.

Разом з відкиданням патріотичних настанов минулого, новою так званою політичною елітою не була створена система патріотичних символів для суспільства, які були б здатні об'єднати націю. Відбувся неконтрольований процес втрати національної гордості усіх верств населення та панування у свідомості значної частини соціуму елементів колоніальної, пристосовницької психології. Масштаби моральної деградації населення країн пострадянського простору, відсутність консолідуючого чинника об'єднання нації змушували лідерів нових незалежних держав приймати досить абсурдні рішення. Наприклад, Президент РФ Б. Єльцин у 1992 р. поставив завдання ідеологічному апарату «сформулювати національну ідею Росії» впродовж одного року. Не слід нагадувати про те, що ця ідея досі не з'явилася, навіть у вигляді загальнонаціональної концепції. Спроби відомого кінорежисера М. Михалкова з еклектичного поєднання монархічних та євразійських ідей у вигляді «Маніфесту освіченого консерватизму» в кращому випадку можуть претендувати лише на роль ідеологічної платформи нового партійно-політичного проекту [1].

Створення національної патріотичної ідеї у сучасній Росії свідчить про те, що цей процес набуває детермінованих рис, які чітко визначають місце Росії у сучасному світі, як носія спадщини російської та радянської історії. Відбувається своєрідне друге заперечення нігілістичних тенденцій 90-х рр. минулого століття з їх «революційним» зруйнуванням моральних основ радянського минулого.

Досвід радянського патріотизму, як основу формування сучасної російської нації, активно використовується сучасним російським політичним істеблішментом. На засіданні Суспільної Ради Російської Федерації 11 лютого 2011 р., де

на порядку денному були обговорені питання між-національної та міжконфесійної злагоди і розвитку національних культур, тогочасний губернатор Санкт-Петербурга В.І.Матвієнко запропонувала законодавчу ініціативу з розробки федерального закону з цього приводу. На її думку, цей закон «повинен сформулювати змістовні основи національно-державної ідеї сучасної Росії та закласти правові основи формування єдиної громадянської спільноти «росіяни» [2]. Що стосується України, то на цей час українська національна патріотична ідея досі існує у вигляді першого діалектичного заперечення «Геть від Москви!». Другого заперечення, яке б змогло реально оцінити досягнення соціалістичного ладу та взяти у практику державного будівництва позитивні моменти радянського патріотичного виховання, на жаль, досі не відбулося.

Причинами, на нашу думку, є:

- наявність розколотого, роздертого протиріччями українського суспільства;
- відсутність чіткого балансу між проголошеними елітою стратегічними соціальними орієнтирами та їх реалізацією;
- свідоме насадження войовничого націоналізму з елементами ксенофобії та антикомунізму;
- спроби штучного виділення із поліетнічного складу народу України однієї нації зі створенням відповідного комплексу преференції (прикладом цього слугує теорія етномагнетизму М. Г. Жулинського – намагання жити в етнічно однорідній країні);
- недалекоглядне ігнорування об'єктивно існуючих цивілізаційних відмінностей між історичними землями України, реалій поліконфесійної, поліетнічної та білінгвістичної природи українського народу.

Крім того, знищення системи радянських соціальних стандартів призвело до розмивання економічної складової патріотизму народу.

За аналітичними висновками «Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення», проект якої був презентований українському суспільству у березні 2012 р., причинами патріотичної деградації населення України є: «Економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних цінностей», що за справедливими оцінками аналітиків «негативно вплинули на суспільну свідомість більшості соціальних і вікових груп населення країни, різко знизили виховний вплив української культури, мистецтва і освіти як найважливіших факторів формування патріотизму. У суспільній свідомості набули широкого поширення байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм, невмотивована агресивність, неповажне ставлення до держави і соціальних інститутів» [3].

Урок другий – ідеологічний. Відсутність механізму створення та оновлення патріотичної ідеї привело до кризового стану патріотичної свідомості українського суспільства. Захоплення ідеєю створення ідеології державного будівництва виключно на етнічній основі привело до фактичного ігнорування процесу формування громадянського суспільства. Побудова національної патріотичної

ідеї, як єдності етнічного та громадянського націоналізму, в Україні не відбулася. Громадянин-патріот при ідеальному балансі цих рівнів здатен до самостійного, творчого, максимально неупередженого погляду на історичну спадщину свого народу, прагне до об'єктивного тверезого аналізу сучасності, готовий до практичної реалізації поставлених завдань, визнання соціокультурних цінностей своєї спільноти та існування у визначеній спільнотою системі нормативних координат права та моралі. На жаль, об'єктивних умов для формування таких особистостей у сучасній Україні не створено.

Аналіз рівня патріотичної свідомості народу України яскраво продемонстрований у «Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення»: «Дані соціологічних досліджень засвідчують, що рівень патріотизму населення України недостатньо високий. Патріотами себе вважають близько 45% населення, кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди, кожен десятий не пишається своїм громадянством. Серед молоді у віці 18-29 років показник готовності до еміграції становить 50,4%, а у віковій групі 30-39 років – 42,4%. Таким чином, серед вікової категорії, від якої залежить майбутнє України, практично кожен другий допускає для себе можливість еміграції. Ці прагнення в основному обумовлені неможливістю в повній мірі реалізувати свій потенціал і мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині» [4].

Урок третій – соціальний. Політична еліта України, як замкнена кланова структура, не є носієм стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї в її класичному вигляді та вступає в антагоністичні суперечності із поглядами більшості українського суспільства на пріоритетні начала патріотичної свідомості народу.

Світоглядну, антипатріотичну позицію сучасної «еліти» українського суспільства можна охарактеризувати як:

1. Єдність цінностей та методів їх реалізації. На перше місце виходять утилітарні інтереси кар'єри з керування фінансовими потоками заради збільшення власного капіталу. Головними методами досягнення цієї мети виступають бюрократичне управління, купівля-продаж, застосування насильства до інших.

2. Прагматичне ставлення до ідеологічних констант патріотизму. Повага до грошей та керівництва виступає як заміник патріотичних почуттів. Ставлення до країни, як джерела забезпечення власних матеріальних здобутків, відсутність поваги до народу.

3. Спрямованість до стагнації, консервації політичної, економічної та соціальної ситуації в країні з метою збереження власного становища. Звідси ненависть до самостійних, творчих особистостей та створення останнім штучних умов витиснення із усіх сфер суспільного життя. Спрямованість на побудову закритої політичної системи.

Нівелюванню патріотичних основ українського суспільства сприяє й відверто антикомуністична спрямованість політичної еліти країни. Насаджен-

ня штапованих однобічних уявлень про «злочинну комуністичну владу», особливо особами, які зробили політичну, управлінську, наукову та творчу кар'єру в умовах «тоталітарного режиму», дискредитує як носіїв цих кар'єристських поглядів, так і ідеї, які вони постулюють. Отже, почуття сформованого державного патріотизму багато у чому залежить від авторитету державної влади. Нинішня політична еліта України – це еліта за формальною ознакою. Суспільного визнання, авторитету та відчутної підтримки з боку суспільства вона не має. Тобто: або недовіра до влади є іманентною рисою українського народу, або українському народу фатально не щастить з владою.

Урок четвертий – військово-патріотичний. Свідоме ігнорування проблем патріотичного виховання у Збройних силах України, падіння престижу військової служби створює умови для погіршення морально-психологічного стану військ та несе в собі реальну загрозу національній безпеці держави.

Криза українського суспільства у 90-ті роки ХХ століття обумовила суттєве падіння престижу військової служби, наслідки якої досі не подолані. За результатами соціологічних досліджень Інституту ім. Горшеніна у листопаді 2010 року – населення України вважають професію військового непрестижною [5].

Складні процеси реформування ЗС України тільки посилюють таку негативну тенденцію. Особливо це торкнулося структур, які за своїм прямим призначенням повинні формувати у військовослужбовців почуття любові до Батьківщини та готовність до жертвних дій по захисту незалежності Української держави. Перманентний стан реформаторського бардака у Збройних силах України впродовж 20-ти років їх існування фактично знівелював значення та вплив тих структурних підрозділів, які у ЗС СРСР мали великий досвід формування особистості солдата-патріота в роки Великої Вітчизняної війни та у ході локальних конфліктів.

За період з 1991 р. апарат виховної роботи у ЗСУ пройшов п'ять системних реформаційних перетворень, які в кінцевому підсумку привели до значної втрати професійно підготовлених фахівців, кардинального обмеження власних повноважень та, як результат, до суттєвого падіння авторитету цих структурних підрозділів у системі військового управління. Жоден структурний елемент армійського управління не проходив такий шлях реформаційних випробувань. У ході організаційно-штатних заходів свідомо знижувався посадовий рівень та штатний склад фахівців. Додамо також допоміжну реформаційному процесу наявність нових концептуальних бачень армійського керівництва, які часто носили суперечливий характер. На стан військово-патріотичного виховання практично не впливають державні інститути і творча інтелігенція. Напівжебрацький рівень соціального захисту військовослужбовців, відсутність зразків військово-патріотичної пропаганди загальнонаціонального масштабу в галузі літератури та мистецтва лише підкреслюють передкризовий стан патріотичного виховання в ЗСУ.

І нарешті п'ятий урок – урок національно-дер-

жавний. Досвід Великої Вітчизняної війни наочно продемонстрував, що ігнорування патріотизму, невід'ємної, генетичної риси менталітету народу є вкрай загрозовим та непродуктивним.

Виникла нагальна потреба у цілеспрямованій ідеологічній політиці, яка б органічно поєднувала повагу до особистості людини та традиційний патріотизм. Сучасне становище Української держави характеризується складною гамою соціально-економічних і геополітичних викликів, які пов'язані з відсутністю консолідуючої патріотичної ідеології, пошуком об'єднавчих національних домінант, зміною традиційних суспільних устоїв, визначенням вектора зовнішньополітичного розвитку. Тому, на нашу думку, було доречно сформулювати низку практичних рекомендацій з реалізації більш конструктивної державної політики з формування патріотичної свідомості українського суспільства.

1. Історично-консолідуюча. Виникає нагальна потреба формування єдиних поглядів на історію українського народу. На жаль, дослідження сучасної історичної науки носять відверто кон'юнктурний характер, що базується, як правило на заполітизованому або на регіональному сприйнятті історичних постатей і подій. На нашу думку, ефективним кроком для створення історичної моделі, яка б могла бути використана для патріотичного виховання, було б запровадження аналізу патріотизму в історії України, як соціокультурного феномена. Причому, на нашу думку, слід акцентувати увагу на його прояви у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні.

У цьому аспекті, на нашу думку, слід також звернути увагу на вивчення феномена патріотизму у лавах Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської армії. Заперечується наявність патріотично налаштованих діячів ОУН та воєнків УПА – деструктивно та безперспективно. Але цей феномен, на нашу думку слід розглядати, як сукупність протиріч самопожертви та зради, любові до свого краю та актів помсти полякам, проголошених гуманістичних ідеалів ролі та місця українського народу та терору відносно політичних противників, військового героїзму воєнків і зривів Служби безпеки УПА, співробітництва з окупаційним режимом і фанатичної віри у незалежну Українську державу. Не буде зайвим аналіз трансформації форм класичного та революційного патріотизму в націоналізм [6]. При співставленні позитива та негативу у проявах радянського і українсько-націоналістичного патріотизму, слід шукати, на нашу думку, основу для подальшої розробки ідеології патріотичного виховання українського суспільства.

2. Науково-практична. Історичний досвід Великої Вітчизняної війни свідчить про велику мобілізуючу силу патріотизму народу-переможця, носія загальнолюдських, інтернаціональних, класових констант радянського патріотизму. На нашу думку, напрямками наукової діяльності з формування патріотичної свідомості народу повинні бути наступні:

- припинення розгляду історії радянського періоду (особливо подій Великої Вітчизняної війни)

як виключно суцільного кривавого терору відносно українського народу;

- визнання права українського народу на роль одного з народів-переможців. Це створює патріотично-світоглядний консолідуючий чинник, який здатний об'єднати націю на основі історичної гордості;

- збереження історичної пам'яті в оцінках процесів і подій минулого при всьому їх різноманітті та неоднозначності.

3. Ідеологічна. За Конституцією України жодна ідеологічна система не може претендувати на статус державної. Така позиція творців Основного Закону була цілком виправданою на початках незалежної країни, що намагалася позбутись ідеологічного ярма комуністичного минулого. Однак вимоги соціального будівництва все більше спонукають до того, аби певний комплекс державотворчих уявлень у національному менталітеті все ж таки був сформований, принаймні на традиційних шаблонах патріотичної свідомості, які включають у себе пріоритети національної історії, національної мови та національної культури.

Проголошення Конституцією України вищою цінністю поняття людського життя в його екзистенційно-філософському значенні, безумовно, відповідає гуманістично-ліберальним стандартам (Розділ 1, Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю), але одночасно створює розщеплення свідомості громадянина при виконанні свого почесного обов'язку захисту Вітчизни від абстрактного носія людського життя зі зброєю в руках, який може виконувати загарбницькі завдання на теренах України.

Процитуюємо витяг з преамбули Конституції

Французької Республіки 1958 р.: «Французький народ урочисто проголошує свою прихильність правам людини та національного суверенітету». Згідно зі статтею 2 «Про суверенітет»: «Девіз республіки – Свобода, Рівність, Братерство. Її принцип – правління народу, народом, для народу». Ці ціннісні константи сприяють більш конкретизованому визначенню пріоритетів патріотичного виховання [7].

4. Військово-патріотична. Процес військово-патріотичного виховання повинен бути організований як системна, багатопланова, цілеспрямована та скоординована діяльність усіх соціальних, економічних інститутів держави, громадських об'єднань (а ні лише Збройних сил) з формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності Вітчизні, готовності до виконання почесного обов'язку захисту Батьківщини. Досвід військово-патріотичного виховання радянського суспільства дозволяє ефективно використати патріотичне значення героїчних дій захисників Києва, Одеси, Севастополя, Керчі, Харкова, мужності українців-Героїв Радянського Союзу, партизан і підпільників.

Викладені думки ні в якому разі не претендують на істину в останній інстанції. Дискусійний характер сприйняття основ патріотизму сучасного українського суспільства ставить перед науковцями завдання теоретичного осмислення тих світоглядних засад, які об'єктивно існують у колективній свідомості значної частини населення, що базуються на постулатах радянського патріотизму. Ретельний, виважений аналіз даної проблеми дозволяє виробити ті шляхи національної єдності та згоди, які дозволять країні пройти шлях до створення єдиного народу в суспільному та національному вимірах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гула Р.В. Маніфест освіченого патріотизму «Право і Правда» М. Михалкова як спроба відродження та трансформації монархічної ідеології в Росії на сучасному етапі / Р. В. Гула, О.М. Щурко // Проблеми політичної історії України: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 6. – С. 145–154.
2. Крючков Г. Придумати національну ідею неможливо / Г. Крючков // 2000. – 2011. – № 3. – С. F 2.
3. Проект Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного населення на 2013 – 2017 рр. – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011%2812%29.proekt.php>.
4. Там само.
5. Офіційний сайт Інституту ім. Горшеніна. – Режим доступу: institute.gorshenin.ua/researches/29_Sostoeanie_ukrain-skoj_armii.html.
6. Рудлінг П.А., Шнайдер Т., Россолінські-Лібе Г.ж. ОУН і УПА: дослідження про створення історичних міфів. – К., 2012. – 239 с.
7. Французские конституции. – Режим доступу: http://www.labex.ru/page/konst_france.html.